

STØBEJERSKORS

Aase Faye

Fotos ved forfatteren.

I januar 1971 indleverede jeg som eksamensopgave (speciale): »Støbejernskors - Et bidrag til gravmindernes nyere historie i Danmark«, og det er ud fra dette speciale, at følgende lille artikel er blevet til.

Afdøde dr. phil. Anders Bæksted gjorde mig for efterhånden mange år siden opmærksom på det aldeles uopdyrkede materiale, der lå i de støbte jernmonumenter, og i 1967 påbegyndtes registreringen, der for eksamensopgavens vedkommende afsluttedes halvandet år senere. I den tid blev der foretaget en systematisk registrering (fotografering, opmåling og afskrivning af tekst) på samtlige kirkegårde i amterne Frederiksborg, Maribo, Aalborg samt de tre sønderjyske amter Sønderborg, Tønder og Aabenraa. I 1973 fik jeg mulighed for at fortsætte registreringen og berejste da amterne Ringkøbing (med overvældende resultat) Svendborg og Skanderborg.

Ind i mellem benyttedes enhver lejlighed til at gå vores kirkegårde igennem på rejser rundt omkring i landet, og mange steder fandtes støbte gravminder af samme type og i samme mængde som på de systematisk undersøgte kirkegårde. Det vil sige, at man kan tale om en mode, der har gået over hele landet.

Antallet af støbte gravminder varierer fra kirkegård til kirkegård (fra 0 til op til 29 på en enkelt), men ser man ældre billeder af kirkegårde - det være sig fotografier, malerier eller tegninger - får man indtryk af en mode, der har raset et stykke tid, hvorefter de fleste støbejernskors er blevet fjernet eller tilintetgjort.

På mine »korstog« er jeg af og til stødt på en graver eller kirkegårdsgænger, der har kunnet berette om en brutal udsmidning af »det gamle bras«. Og da jern genanvendes, må langt de fleste af dem være endt i smelteovnen igen, solgt for få øre pundet. Det er vist nok symptomatisk, at det er de mest velfriserede kirkegårde, der rummer færrest af dem. Sådanne kirkegårde har ingen jernkors eller ældre gravminder overhovedet, med mindre de er sat over en højtstående person, eller udførelsen er særlig kunstnerisk værdifuld.

I Danmark har vi de første daterede støbejernskors i 1809 (Aalborg) og det sidste i 1927 (Sønderjylland). Dateringen er foretaget ud fra det på gravminderne angivne dødsår og må tages med et lille forbehold, da man må formode, at der ligesom i vore dage kan være gået en vis tid mellem begravelsen og oprettelsen af gravmindet.

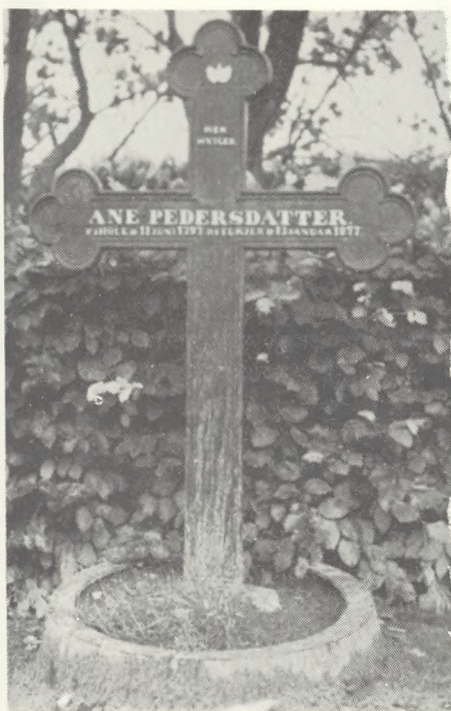
De støbte gravminder optræder hyppigst fra begyndelsen af 1840erne og til midten af 1880erne - en periode på knap 45 år. De enkelte amter viser ret forskellige koncentration i tid, hvilket må hænge sammen med oprettelsen af støberier de pågældende steder og dermed den lettere adgang til at anskaffe sig et støbt jernkors.

Men hvor kom moden med de støbte jernkors fra? Kunsten at støbe i jern er gammel, og at bruge støbejern til gravmæler er heller ikke noget nyt. De ældste støbejernsgravminder er ikke de senere så almindelige kors men plader til at lægge over gravstedet i kirken, hvor de fleste begravelser da foretoges. Disse gravplader går helt tilbage til barokken og fortsætter i rokokotiden og impiren, men afløses efterhånden af gravkorset, som bliver det almindeligste opretstående gravminde. Begravelser inde i kirkerne bliver med tiden sjældnere af hygiejniske grunde, og i Danmark-Norge forbydes de helt i 1805. Efter at alle begravelser er blevet henlagt til kirkegården, får man mulighed for et større gravminde, der skal kunne ses. Produktionen af støbte gravminder blomstrer vældigt op. Det er ikke muligt klart at sige, hvor moden med de støbte gravminder stammer fra, men der kan peges på Tyskland, der har en lang støbejernstradition.

Omkring 1800 sker der et vældigt opsving i denne tyske støbejernsproduktion, og også i Norge, der på det tidspunkt endnu hører sammen med Danmark, starter en stor produktion af støbejernsgravminder. Til Danmark er moden utvivlsomt kommet fra Tyskland og da over Hertugdømmerne, hvor det store støberi i Rendsburg, Carlshütte, blev grundlagt i 1827. Fra Carlshütte er bevaret en del ældre kataloger over produktionen, og mange af katalogernes korsformer har jeg genfundet i Sønderjylland, hvilket kan tolkes som dels import dels inspiration fra Carlshütte.

Mange af vore støbejernsminder ender på denne måde i en »skrammelbunde« inden de endeligt fjernes. Foto fra 1967.

Langt den almindeligste korstypen hvor korsarmene ender i et såkaldt kløverblad. Fra Alstrup sogn i Aalborg amt.

Et mere spidst kløverbladskors. Fra Alstrup sogn i Aalborg amt.

Gravmindernes udseende varierer meget. De har for det meste korsformen, men en del tynde støbte plader forekommer f.eks. også. Hvor det drejer sig om en kors, er det enten sat direkte ned i jorden, eller det hviler på en sokkel oftest af sten. Højde og bredde varierer meget, men gennemsnitshøjden er noget over en meter, og bredden ca. 2/3 af højden. Tykkelsen er nogle få cm.

Figur 1-9 viser nogle eksempler på korsformer, og langt den almindeligste form er det såkaldte kløverbladskors, hvor korsarmenes afslutning minder meget om et kløverblad. Men jeg vil iøvrigt lade fotografierne af de forskellige typer tale for sig selv.

Langt de fleste af gravminderne har både ornamenten og inskriften. Ornamentet er at opfatte som et symbol, d.v.s. et billedligt udtryk for en ide eller lignende. Symboler spiller en stor rolle både i religionen, dagliglivet og i kunsten, og under alle tre områder hører ornamenterne. Symbolsproget er ældgammelt og har da rødder i biblen eller den klassiske verden.

De almindeligste ornamenten, der optræder over hele landet, er englen i utallige udformninger. Ofte ses den som sørgende med nedadvendt fakkell, der betegner

Her har det lidt spidse kløverbladskors en plade i korsarmenes skæring. Fra Halsted sogn på Lolland.

Malteserkorset er fra Spandet sogn i Tønder amt.

den slukkede livsflamme. »Farvelhænder« symboliserer afsked og genforening, og korset, der er det vigtigste kristne symbol, leder tanken hen på Christi død og begravelse og således på det evige liv. Rosen (og herunder dens stiliserede form rosetten) er blomsternes dronning og især tilknyttet Mariadyrkelsen. Sommerfuglen har tre stadier: larven (livet), puppen (døden) og sommerfuglen (opstandelsen og u dødeligheden) men er derudover et billede på sjælen.

Til slut skal nævnes stjernen der findes 5-, 6- eller 8-takket. Den 5-takkede stjerne er et af de mange skytstegn imod djævelen, dæmonerne og andet troldtøj. Dette stjernetegn kaldes også et pentagram, og det kan findes alle vegne, hvor folketroen har villet beskytte menneskene. Den 6-takkede stjerne, det såkaldte hexagram, benævnes også Davidsstjernen og er nu et symbol for jøder overalt, idet Gud skabte verden på seks dage. Den 8-takkede stjerne er som Kristusstjerne symbolet på fuldkommenhed og uendelighed.

Derudover findes bl.a. anker, kors og hjerte (tro, håb og kærlighed), bikuben (flid), duen (fred), faklen (som brændende et kærlighedssymbol) og timeglasset (tidens flugt - det hurtigt forløbne liv).

Stærkt fliget kors rejst over Christen Laursen 1906. Bemærk det noget ublide skriftsted på korsets bagside. Fra Thorup sogn i Aalborg amt.

Kors gennembrudt med blomster og bladranke. Sat over Ane Catrine Marquartsdatter 1868. Fra Bovense sogn i Svendborg amt.

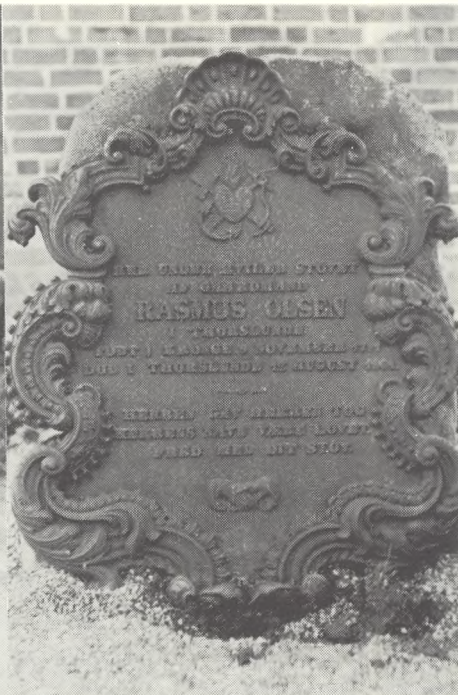
Vi ved ikke, hvad der har bevæget folk til at vælge netop det eller de ornament, de har ladet sætte på den afdødes gravminde. Ovenfor er vist, hvad de forskellige ornament kan symbolisere, men jeg tvivler på, at det har været almen viden. Bikuben som symboliserende fliden, og timeglasset som tidens flugt kan måske opfattes umiddelbart, men mange af de andre symboler er ikke let gennemskuelige som f.eks. stjernen. Vi må da regne med, at folk i høj grad har valgt, hvad der var for hånden og var pæneste.

De enkelte egnede ornamentudvalg viser, hvad de lokale støberier eller forhandlere af jernvarer har kunnet levere. Et ornament kan optræde over hele landet, men udformningen af det er ikke ens. Jernstøberierne kataloger er med til at vise folks valgmuligheder. De før omtalte kataloger fra Carlshütte viser dels hvilke typer gravminder siden midten af 1500-årene, kan der ses en tydelig udvikling af ornamenterne (hedder i fagsproget), der har været til stede. Se figur 10.

Inskrifterne er ligesom ornamenterne et afsnit for sig. Betragter man Danmarks gravminder siden midten af 1500-årene, kan der ses en tydelig udvikling af indskriften.

Det buttede ønglehoved og ranken med tulipaner og roser fører tanken tilbage på barokken. Korset er kun det øverste af gravmindet, resten har været en stor jernsokkel. Det er rejst over Anders Jensen Norge i 1874. Fra Biersted sogn i Aalborg amt.

Gravplade i svulmende rokokiform. Fra Torslunde sogn på Lolland.

De ældste gravminders indskrifter er forholdsvis kortfattede. Man meddeler navn, stand og dødsår, ægteskabelige forhold og antallet af børn.

Disse gravminder er normalt sat over adel, gejstlige og rige borgere i kirkerne. Underklassens gravminder var blot et såkaldt gravtræ med påmalet navn, og de er alle gået til grunde.

I 1600-årene sker der en udvikling i indskrifterne. De bliver mere veltalende og ofte pralende, men også poetiske udgydelser findes som f.eks. Kingos æresdigt over Niels Juel i Holmens Kirke. Denne sædvane spredes i løbet af 1700-årene til jævner folk.

Men henimod 1800 indtræder en reaktion, gravminderne bliver nu betydelig mere kortfattede og nøjes ofte med navn, stilling, fødsels- og dødsår, ligesom vi kender det i dag.

Når man vil indpasse støbejernsgravminderne i denne udvikling, vil man se, at en væsentlig del af gravminderne netop har en kortfattet indskrift svarende til tidens stil. Men en del har også vidtløftige indskrifter, der vidner om, at tidligere tiders sædvaner har holdt sig.

Stort monument i bemalet støbejern rejst over seminarieforsnder P.A. Wedel 1842. Fra Skaarup sogn i Svendborg amt.

Korset har 8 forskellige slags mere eller mindre anvendte ornamentter og er helt enestående derved. Fra Resen sogn i Ringkøbing amt.

En af de ting, der kan udtrages af indskriftmaterialet, er de begravedes fordeling på socialgrupper, og her viser det sig, at det især er embedsmændene (præster først og fremmest) og landmændene (og her i langt overvejende grad gårdmændene), der fik et støbt gravminde på deres grav. En speciel og ret stor gruppe er krigergravene, som jeg dog ikke skal komme nærmere ind på nu udover at nævne, at de først og fremmest er fra 1848-50 samt 1864.

Den deciderede overklasse og den udprægede underklasse glimrer næsten helt ved deres fravær. Mens det sidste har sine indlysende grunde, må overklassens fravær forklares ved, at det i samfundets top ikke har været anset for fint med støbejernskors, idet netop overklassens gravminder normalt er de bedst bevarede. Støbte gravminder har altså fortrinsvis været udbredt blandt middelklassen og måske særligt på landet. Efter deres indhold kan de støbte gravminders indskrifter deles i fire hovedgrupper:

- I: Indskrifter med navn og data.
- II. Indskrifter over militære.
- III Indskrifter med navn, data samt et bibelsted.
- IV. Indskrifter med navn, data og hvad jeg har kaldt en personlig indskrift, da den siger noget om den begravede.

Gravmindet med den usædvanlig lange tekst er sat over en kun fire årig dreng. Fra Torup sogn i Frederiksborg amt. 1854.

Jeg skal her kun komme ind på gruppe IV, der er den interessanteste, da man her har en mulighed for at få nogle oplysninger om den døde. Der er i højere grad end ved de øvrige indskrifter sat et virkeligt personligt præg på indskriften.

Der er ikke overleveret noget om, hvem der har forfattet disse kønne og ofte meget rørende indskrifter. Men tænkes kan degnen, en skolelærer eller de efterladte selv. Muligvis kan den personlige indskrift på gravmindet stamme fra det mindevers, der ofte forfattedes efter et dødsfald. Indskriften er derpå overladt støberiet ved bestillingen af gravmindet.

De fleste af indskrifterne er prosa, men mere rimede findes også som f.eks. »O, hvil i fred du ædle kvinde. O, helligt altid er dit minde«, eller »Livets lange prøvetid brugte du så trolig, nyd nu lønnen for din flid hist i fredens bolig.«

Gruppe IV kan igen deles op i undergrupper (og her med eksempler):

Personkarakteristik: Som menneske elskelig, som embedsmand nidkær, som ægtemand og fader trofast og kærlig, er han savnet og begrædt af mange.

Meddelelse om døds måde: Som dit liv var stille og Gud hengivent så var did død rolig og blid. Fred med dit støv.

Glæde ved døden: Jeg var træt, jeg længtes efter hvile. Det fandt jeg først i gravens tavse skød.

Salighedshåbet: Fra vor verden kalde brat vort barn til sit himmelske rige. Han savnes af fader og moder og slægtingen fjern og nær. Dog ved vi alle det klarlig,

Kunne man blot stille gravkorsene fra sløjfede grave i lapidarium som her, ville meget være vundet og dermed bevaret. Foto fra 1972.

vi han igen skal se iblandt Guds hyidklædeskare, som gør Guds ansigt stå, og glædes alle tillige i uophørlig fryd. Vi stunde jo alle tillige med troen og håbet derop for i himmelens rige at være i beskuelsens trop. (Bagsiden af korset): Min tid var her kun stakket, mit liv så snart var endt. Før var jeg eders glæde, nu sørge I og græde, da jeg er vel forvart. Når I det ret betragter og hvad Gud gør højagter skal eders tåre tørre snart når I skal se mig træde for Gud i brudeklæder med livets krone på, med sejrens skønne palmer, med himmelens frydessalmer for lammet yndefuldt at stå, da skal I eder fryde og begge to fortryde at I for mig har grædt. Vel den som i Guds villie sig overgive stille i hans hjerte vil vist blive let. Se figur 11.

Stoicisme: Vore års dage er halvfjerdssindstve år og om det kommer højt firssindstve år, og når det har været kosteligt med dem, da var det møje og besvær, thi de afskæres snart og vi flyve herfra. Dersom du i dag hører herrens trøst, da forhært ikke dit hjerte.

Oplysninger og gravmælets stifter: Han var en trofast ægtemand, en kærlig fader og duelig agerdyrker. En taknemmelig søn satte ham dette minde.

Som det vil ses af den noget kalejdoskopske fremstilling, er de desværre i dag ofte rustne og misrøgtede støbejernsminder ikke en foreteelse, man skal lade upågtet. Jeg håber ved anden lejlighed at vende tilbage med en noget fyldigere og dyberegående artikel om en af de stadig spændende ting, man kan se på vore kirkegårde den dag i dag i ofte ret stort antal.